

ISSN 2181-9416
Doi Journal 10.26739/2181-9416

ЮРИСТ АХБОРОТНОМАСИ

2 СОН, 1 ЖИЛД

ВЕСТНИК ЮРИСТА

НОМЕР 2, ВЫПУСК 1

LAWYER HERALD

VOLUME 2, ISSUE 1

TOSHKENT-2021

ДАВЛАТ ВА ҲУҚУҚ НАЗАРИЯСИ ВА ТАРИХИ.
ҲУҚУҚИЙ ТАЪЛИМОТЛАР ТАРИХИ

1. МАЛИКОВА Гульчехра Рихсходжаевна В 100 ЛЕТ ЖИЗНЬ ТОЛЬКО НАЧИНАЕТСЯ ИЛИ ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ ЮРИДИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ (1920-1928).....	8
---	---

**ФУҚАРОЛИК ҲУҚУҚИ. МЕХНАТ ҲУҚУҚИ. БИЗНЕС ҲУҚУҚИ.
ИЖТИМОЙ ТАЪМИНОТ ҲУҚУҚИ**

2. ТОПИЛДИЕВ Воҳиджон Раҳимжонович, ДЖАМБАКИЕВА Феруза Бахтауновна ВОСИТАЧИЛИК ШАРТНОМАСИНИ БУЗГАНЛИК УЧУН ФУҚАРОЛИК ҲУҚУҚИЙ ЖАВОБГАРЛИК.....	24
3. БАБАКУЛОВ Зафар Курбонназарович ТОВАР БЕЛГИСИДАН ФОЙДАЛАНИШДА ФУҚАРОЛИК-ҲУҚУҚИЙ.....	32
ЖАВОБГАРЛИК МАСАЛАЛАРИ	32
4. РАХМАТОВ Анвар Исломович СПОРТ ТАШКИЛОТЛАРИНИНГ ШАРТНОМАВИЙ МАЖБУРИЯТЛАРИ	40
5. ХАСАНОВА Фарангис Акрамовна ФУҚАРОЛИК-ҲУҚУҚИЙ ЖАВОБГАРЛИК ТУШУНЧАСИ ВА БЕЛГИЛАРИ.....	48
6. МИРСОАТОВ Хабибулла Қудратуллаевич МЕХНАТ ҲУҚУҚЛАРИНИ ҲИМОЯ ҚИЛИШДА ПРОКУРОР НАЗОРАТИ ИНСТИТУТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МАСАЛАЛАРИ.....	53
7. ХАМДАМОВА Фируза Уразалиевна КОДИФИКАЦИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА: ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ	59

**ЖИНОЯТ ҲУҚУҚИ, ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАРНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШ.
КРИМИНОЛОГИЯ. ЖИНОЯТ-ИЖРОИЯ ҲУҚУҚИ**

8. ИСМОИЛОВ Олимжон Юсупжон ўғли ЛАТЕНТ ЖИНОЯТЧИЛИК: ТУШУНЧАСИ ВА ТАСНИФИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ.....	65
9. РАХИМОВ Камолиддин Мухамаджонович ЙЎЛ ҲАРАКАТИ ХАВФСИЗЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ	71

**ЖИНОЯТ ПРОЦЕССИ. КРИМИНАЛИСТИКА,
ТЕЗКОР-ҚИДИРУВ ҲУҚУҚ ВА СУД ЭКСПЕРТИЗАСИ**

10. КАРИМОВА Дилрабо Эргашевна СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ОРГАНОВ ДОСУДЕБНОГО ПРОИЗВОДСТВА В УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ.....	80
11. РУЗМЕТОВ Ботиржон Хайитбаевич СУЩНОСТЬ ДОКАЗАТЕЛЬСТВ И ФУНКЦИИ ИНСТИТУТА СЛЕДСТВЕННЫХ ДЕЙСТВИЙ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН.....	86
12. БАЙБЕКОВА Машхура Бурибаевна ЭКСПЕРТИЗА ТАДҚИҚОТЛАРИ СИФАТИНИ ОШИРИШ БЎЙИЧА АЙРИМ ФИКРЛАР	97
13. ТОШЕВА Динара Музрафовна СУД-ЭКСПЕРТИЗА ЛАБОРАТОРИЯЛАРИДА ПРОФЕССИОНАЛ ТЕСТ ТЕКШИРУВЛАРИ ВА ЛАБОРАТОРИЯЛАРАРО СОЛИШТИРМА ТЕКШИРУВЛАРНИ ЎТКАЗИШ	102

ХАЛҚАРО ҲУҚУҚ ВА ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ

14. УМАРХАНОВА Дилдора Шарипхановна ЖИНОЯТ ИШЛАРИ БЎЙИЧА ХАЛҚАРО ҲАМКОРЛИК МЕХАНИЗМИНИНГ ХАЛҚАРО-ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ ТАҲЛИЛИ	110
15. YULDASHEVA Govkherjan COMPARATIVE ANALYSIS OF LEGAL REGULATION AND PECULIARITIES OF THE INSTITUTE OF HONORARY CONSULS AT THE PRESENT STAGE.....	120
16. ТУРСУНОВА Маликахон Улугбековна СУЩНОСТЬ И СОДЕРЖАНИЕ ДИПЛОМАТИЧЕСКОЙ СЛУЖБЫ И ДИПЛОМАТИЧЕСКОГО ПРАВА НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ	129
17. ГУЛИМОВ Аманлык Базарбаевич ПРАВО ЖИТЕЛЕЙ ПРИАРАЛЬЯ НА БЛАГОПРИЯТНУЮ ОКРУЖАЮЩУЮ СРЕДУ	136
18. РАХМАНОВ Шухрат Наимович ПРЕДСТАВИТЕЛЬСТВА ГОСУДАРСТВ ПРИ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ КАК ЦЕНТРАЛЬНЫЙ ДВУЕДИНЫЙ ИНСТИТУТ ДИПЛОМАТИЧЕСКОГО ПРАВА МЕЖДУНАРОДНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ	143

ҲУҚУҚИЙ АМАЛИЁТ ВА ХОРИЖИЙ ТАЖРИБА

19. ИСОҚОВ Луқмонжон Холбоевич ОЗАРБАЙЖОН РЕСПУБЛИКАСИДА МИГРАЦИЯ СОҲАСИДАГИ ДАВЛАТ БОШҚАРУВИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ	151
20. МАҲМУДҲОДЖАЕВА Умида Муминовна ИЧКИ ИШЛАР ОРГАНЛАРИ ТОМОНИДАН ҲАҚ ЭВАЗИГА ХИЗМАТ КЎРСАТИШ СОҲАСИДА ҲУҚУҚНИ ҚЎЛЛАШ АМАЛИЁТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МАСАЛАЛАРИ	161
21. АМИНОВ Умид Шарипович ПОНЯТИЕ И ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЮРИДИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ.....	168

ЁШ ОЛИМЛАР МИНБАРИ

22. ҒАЙБУЛЛАЕВА Зилола Ғайбулло қизи ИЖТИМОИЙ ТАРМОҚЛАР ОРҚАЛИ АМАЛГА ОШИРИЛАЁТГАН ХАРИДЛАР ВА ЭЛЕКТРОН ШАРТНОМАЛАРНИ ТАРТИБГА СОЛИШ.....	172
23. ХОЖИЕВА Рўзигул Худайбердиевна ДАВЛАТ ХАРИДЛАРИ СОҲАСИДА ЮЗАГА КЕЛАДИГАН КОРРУПЦИЯВИЙ ҲОЛАТЛАР ВА УЛАРНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШ МАСАЛАЛАРИ.....	179
24. ТОШЕВ Зафар Бобоқулович МУАЛЛИФЛИК ҲУҚУҚИНИ ЖИНОИЙ-ҲУҚУҚИЙ МУҲОФАЗА ҚИЛИШ МУАММОЛАРИ ВА ИСТИҚБОЛЛАРИ	185

ЮРИСТ АХБОРОТНОМАСИ ВЕСТНИК ЮРИСТА LAWYER HERALD

ФУҚАРОЛИК ҲУҚУҚИ. МЕҲНАТ ҲУҚУҚИ. БИЗНЕС ҲУҚУҚИ. ИЖТИМОЙ ТАЪМИНОТ ҲУҚУҚИ

ТОПИЛДИЕВ Воҳиджон Раҳимжонович

Ўзбекистон миллий университети «Фуқаролик жамияти ва ҳуқуқ таълими» кафедраси
профессори, юридик фанлар номзоди
E-mail: vtopildiev@mail.ru

ДЖАМБАКИЕВА Феруза Бахтауновна

Ўзбекистон миллий университети
«Фуқаролик жамияти ва ҳуқуқ таълими» кафедраси ўқитувчиси
E-mail: feruzauzmu86@mail.ru

ВОСИТАЧИЛИК ШАРТНОМАСИНИ БУЗГАНЛИК УЧУН ФУҚАРОЛИК ҲУҚУҚИЙ ЖАВОБГАРЛИК

For citation (иктибос келтириш учун, для цитирования): ТОПИЛДИЕВ В.Р, ДЖАМБАКИЕВА Ф.Б.
ВОСИТАЧИЛИК ШАРТНОМАСИНИ БУЗГАНЛИК УЧУН ФУҚАРОЛИК ҲУҚУҚИЙ ЖАВОБГАРЛИК
// Юрист ахборотномаси – Вестник юриста – Lawyer herald. № 2 (2021), Б. 24-31.

 2 (2021) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9416-2021-2-2>

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада муаллифлар воситачилик шартномаси фуқаролик муомаласида кенг қўлланиладиган шартнома турларидан бири эканлигини таъкидлаган ҳолда воситачилик шартномаси конструкцияларини савдо фаолиятида қўлланилиши тадбиркорлар томонидан ўз маҳсулотини ишлаб чиқариш ва сотиш билан боғлиқ бир қатор чиқимларни камайтириш учун профессионал воситачилар ёрдамида фойдаланган ҳолда ҳал этишлари ва воситачилик шартномаси шартларини бузганлик учун фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарлик масаларини назарий ва амалий жиҳатдан ёритиб беришган. Шунингдек, мақолада воситачилик шартномасини янада такомиллаштириш, қонун ҳужжатларига қўшимча ва ўзгартиришлар киритиш борасида таклиф ва тавсиялар илгари сурилган.

Калит сўзлар: Воситачилик, воситачилик шартномаси, воситачининг жавобгарлиги, савдо фаолияти, комитент, учинчи шахс, товарлар етказиб бериш, иш бажариш, хизмат кўрсатиш.

ТОПИЛДИЕВ Воҳиджон Раҳимжонович

Профессор кафедраси «Гражданское общество и правовое образование» Национального
университета Узбекистана, кандидат юридических наук
E-mail: vtopildiev@mail.ru

ДЖАМБАКИЕВА Феруза Бахтауновна

Преподаватель кафедраси «Гражданское общество и правовое образование» Национального
университета Узбекистана
E-mail: feruzauzmu86@mail.ru

ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА НАРУШЕНИЕ ДОГОВОРА КОМИССИИ

АННОТАЦИЯ

В данной статье авторы подчеркивают, что договор комиссии является одним из наиболее распространенным видом договора в гражданско-правовом отношении, его применение в коммерческой деятельности теоретически и практически охватывает вопросы гражданской ответственности за нарушения договора комиссии со стороны предпринимателей и использование профессиональных посредников для снижения ряда затрат, связанных с производством и продажей их продукции. Кроме этого, в статье представлены предложения и рекомендации по дальнейшему совершенствованию договор комиссии, и внесение изменений и дополнений в законодательство.

Ключевые слова: Посредничество, договор комиссии, посредническая ответственность, коммерческая деятельность, комитент, третье лицо, доставка товаров, выполнение работ, оказание услуг.

TOPILDIEV Vokhidjon

Professor of department «Civil society and legal education» of the National University of Uzbekistan, Candidate of legal sciences
E-mail: vtopildiev@mail.ru

DJAMBAKIEVA Feruza Bakhtaxunovna

Lecturer of department «Civil society and legal education» of the National University of Uzbekistan
E-mail: feruzauzmu86@mail.ru

CIVIL LIABILITY FOR VIOLATION OF THE COMMISSION AGREEMENT

ANNOTATION

In this article, the author emphasize that the commission agreement is one of the most common types of agreements in civil law relations, its application in commercial activities theoretically and practically covered the issues of civil liability for violations by entrepreneurs through professional intermediaries to reduce a number of costs associated with production and selling their products. And also the article presents proposals and recommendations for the further improvement of intermediary agreements, and amendments and additions to the legislation.

Keywords: Mediation, commission agreement, mediation liability, commercial activity, principal, third party, delivery of goods, performance of work, provision of services.

Фуқаролик қонунчилигини бозор иқтисодиёти тамойиллари ва халқаро стандартларга мувофиқ модернизация қилиш, мамлакатимизда иқтисодий ислохотларни янада чуқурлаштириш ва бозор иқтисодиётини ривожлантириш учун замонавий фуқаролик-ҳуқуқий асос яратиш, шунингдек 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида иқтисодиётни либераллаштириш, иқтисодий муносабатларни тартибга солишда давлат иштирокини камайтириш, хусусий мулк кафолатлари ҳимоясини кучайтириш, тадбиркорлик ривожини рағбатлантириш ва хорижий инвестицияларни фаол жорий этиш заруратини юзага келтирмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 5 апрелдаги ПФ-5464-сон Фармойиши [1] асосида тасдиқланган Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик қонунчилигини такомиллаштириш концепциясида фуқаролик ҳуқуқий муносабатлар иштирокчиларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини самарали ҳимоя қилишга тўсқинлик қилувчи фуқаролик қонунчилигидаги ҳуқуқий бўшлиқлар ва коллизияларни бартараф этиш вазифалари белгилаб қўйилган. Ушбу вазифаларни амалга ошириш муайян даражада шартномавий-ҳуқуқий муносабатларнинг сифат жиҳатдан янги механизмларини жорий қилиш, шу жумладан шартнома

турларини оптималлаштириш, дастлабки шартнома институтини ривожлантириш, шартнома тузиш эркинлигини кенгайтириш, шартномавий муносабатларнинг барқарорлигини таъминлаш, шартномавий муносабатларда ахборот-коммуникацион технологиялардан фойдаланишни тартибга солишни янада такомиллаштириш зарурлигидан далолат беради.

Бозор муносабатлари шароитида фуқаролик ҳуқуқий шартномаларнинг турлари, уларнинг қўлланиш соҳаси ва ижтимоий-иқтисодий функцияси кенгайиб бориши натижасида, шартномалар иқтисодий муомала иштирокчилариг товарлар етказиб бериш, иш бажариш ва хизмат кўрсатиш муносабатларининг асосий ҳуқуқий воситасига айланди. Бу ҳолат аввало қонун ҳужжатларида шартномаларга нисбатан ва уни тузувчи тарафларга нисбатан кенг эркинлик ва имтиёзлар берилиши билан боғлиқ. Хусусан, Фуқаролик кодексининг 1-моддасида шартномалар эркинлиги, хусусий ишларга ўзбошимчалик билан аралашига йўл қўйилмаслиги, фуқаролик ҳуқуқларини тўққинликсиз амалга оширилиши каби асосий негизларнинг белгиланиши фуқаролик муомласида шартномаларнинг аҳамиятини ва уларга бўлган талабларнинг ошишига олиб келди.

Маълумки, фуқаролик ҳуқуқий шартномалар тизимида хизмат кўрсатиш шартномалари алоҳида ўрин тутаяди. Бинобарин бозор муносабатлари шароитида субъектларга берилган имкониятлар, фан ва техниканинг ривожланиши бугунги кунда хизмат турларининг ортиб, кенгайиб боришига замин яратмоқда. Бу ҳолатни Бутунжаҳон Савдо Ташкилотининг «Хизматлар савдоси бўйича Бош келишуви»да бир неча юзлаб хизмат турлари белгиланлигидан ҳам кўриш мумкин [2, Б.89]. Т.Мўминовнинг фикрича, фан ва техниканинг жадал ривожланиши натижасида инсоннинг моддий ва маънавий эҳтиёжларини қондиришга қаратилган янги техник воситалар ва ускуналар яратилиши янгидан янги хизмат турларини вужудга келтириш билан бирга, хизмат кўрсатишнинг мавжуд турларини янгича кўриниш ва мазмунга эга бўлишини таъминлади [3. Б.3].

Хизмат кўрсатиш шартномалари тизимида ўзаро ишончга асосланган ва муайян шахслар фойдасига у ёки бу юридик ҳаракатларни амалга оширишга қаратилган шартномалар гуруҳи мавжудки, бундай шартномалар орасида воситачилик шартномаси алоҳида ўрин тутаяди.

Бугунги кунда воситачилик шартномаси фуқаролик муомаласида кенг қўлланиладиган шартнома турларидан бири сифатида намоён бўлмоқда. Мазкур шартнома иқтисодиётнинг кенг тармоқларини жумладан, мамлакат ички ва ташқи савдо муносабатларида, товарлар ва қимматли қоғозлар биржа савдосида, юк ташиш, ҳақ эвазига хизмат кўрсатиш, туризм хизмати кўрсатиш ва бошқа соҳаларни қамраб олиши мумкин.

Воситачилик шартномаси конструкцияларини савдо фаолиятида қўлланилиши ўз маҳсулотини ишлаб чиқариш ва сотиш билан боғлиқ бир қатор чиқимларни камайтиради, чунки ишлаб чиқарувчилар ўзларининг шахсий савдо фаолиятига ихтисослашган соҳа ходимларига ва уларнинг кенг миқёсдаги ва қиммат нархлардаги маркетинг тадқиқотларини амалга оширишга эҳтиёж сезмаслиги мумкин. Улар ўз товарларини бозорда харидорғирлигини таъминлаш билан боғлиқ муаммоларни профессионал воситачилар ёрдамида ҳал этишлари осон кечади.

Фуқаролик ҳуқуқи субъектлари томонидан воситачилик шартномаларини тузиши уларнинг бир қатор қийинчиликлардан ҳоли қилсада, мазкур шартнома шартларининг бузилиши, улар учун ундан-да кўпроқ муаммо туғдириши мумкин. Шу сабабли шартнома шартларини бузганлик учун жавобгарлик чораларининг такомиллаштирилиши ва бу борадаги ҳуқуқий бўшлиқларни тўлдириш, мавжуд муаммоларни бартараф этиш мақсадида қонунчиликни такомиллаштириш долзарб вазифа саналади.

Воситачилик шартномаси шартларини бузганлик учун жавобгарлик масаласини таҳлил этганда ҳар доим қандай мажбурият бузилгани ва жавобгарлик кимнинг зиммасига юклатилишига алоҳида этибор бериш лозим бўлади.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 434-моддасида комитент ҳисобидан учинчи шахс билан тузилган битим учинчи шахс томонидан бажарилмаганлиги учун воситачи комитент олдида жавобгар бўлмайди, воситачи ушбу шахсни танлашда зарур эҳтиёткорлик қилмаган ёки битимнинг бажарилишига қафолат берган (делькредере) ҳоллар бундан мустасно, деб кўрсатиб ўтилган. Мазкур модданинг 5-қисмида воситачи учинчи шахс билан тузган битимни учинчи шахс бажармаган тақдирда, воситачи бу ҳақда дарҳол комитентга хабар бериши, зарур далил-исботларни тўплаши ва таъминлаши, шунингдек комитентнинг талабига кўра бундай битим юзасидан ҳуқуқларни талабларни бошқа шахсга ўтказиш тўғрисидаги қондаларга риоя қилган ҳолда (ФКнинг 313-317, 319, 320-моддалари асосида) унга топшириши шартлиги белгиланган.

Цивилист олимлар О.Иоффе ва Н.Егоровлар мажбуриятларни бузганлик учун жавобгарликни

хуқуқбузар учун қўшимча мажбуриятлар юқловчи ёхуд чекланган белгиловчи чора сифатида қарашса, [4, Б.7-8] В.Грибанов, Х.Рахмонкулов жавобгарликни бузилган хуқуқларни тикловчи, фуқаролик муомиласи нормал ҳолатига қайтарувчи таъсир чораси сифатида баҳолайди [5, Б.57].

Мажбуриятларни бузганлик учун жавобгарлик асослари ва шартлари тўғрисида ҳам ягона фикр мавжуд эмас. М.Брагинский, В.Витрянскийларнинг фикрича, фуқаролик-хуқуқий жавобгарлик асоси бўлиб субъектив фуқаролик хуқуқларини бузиш, жавобгарликни қўллаш шартлари бўлиб эса, субъектив хуқуқларни бузишни хуқуққа хилофлиги, зарарни мавжудлиги, оқибат ва ҳаракат ўртасида сабабий боғланиш, хуқуқбузар айби мавжудлиги ҳисобланади [6, Б.770].

Х.Рахмонкуловнинг фикрича, яхлит хуқуқбузарлик таркиби, шартнома мажбуриятлари бузганлик учун жавобгарлик асоси бўлиб қилмишнинг хуқуққа хилофлиги ва мажбуриятни бузган шахснинг айбининг мавжудлигида намоён булади [7, Б.56].

Н.Анваров биржа битимлари топшириқ ва комиссия шартномаларидан ташқари агентлик шартномалари орқали ҳам расмийлаштирилади, деб кўрсатади [8, Б.73]. Бироқ, РТХБ доирасида амал қилувчи намунавий шартномалар конструкцияларида топшириқ шартномаси ва комиссия (воситачилик) шартномалари моделлари белгилаб қўйилган.

Воситачилик шартномаси бўйича воситачининг жавобгарлиги, топшириқ шартномаси бўйича брокернинг жавобгарлиги ва комитентнинг жавобгарлиги, топшириқ шартномаси бўйича мижознинг жавобгарлиги асослари ва ҳажмлари бўйича деярли ўхшаш.

Агар шартнома конструкциялари бўйича тарафлар мажбурияти мазмуни ва ҳажмини мажбуриятларни бузганлик учун жавобгарлик шартлари таҳлил этадиган бўлсак, комиссиянинг 12 та мажбурияти белгилаб қўйилган. Уларнинг фақат 4 тасини бузганлик учун санкциялар ўрнатилган. Комитент зиммасига 9 та мажбурият юқлатилган ва 5 хил мажбуриятни бузганлик учун жавобгарлик санкцияси белгиланган. Бу ўринда, Х.Қўлдошев ҳар бир мажбуриятни бузганлик учун махсус санкция белгиланиши лозим, деган фикрга қўшилмаслигини таъкидлайди. Сабаб ушбу ҳолатда ФК ва амалдаги қонунларни мажбуриятларни бузганлик учун жавобгарликни белгиловчи қоидалари керак бўлмай қолган бўлар эди. Бироқ, махсус норма умумий нормадан устувор, деган қоида ҳам мавжуд, шу сабабли ҳам мажбуриятлар ҳажми билан уни бузганлик учун жавобгарлик чоралари ўртасида муайян мутаносиблик бўлиши лозим ва бу ҳолат шартнома шартлари белгилаб қўйилган матнда ўз ифодасини топмоғи лозим [9, Б. 122].

Умумий қоидага мувофиқ, воситачи шартноманинг ҳақиқий эмаслиги учун жавобгар бўлиши мумкин. ФКнинг 434-моддасида комитент ҳисобидан учинчи шахс билан тузилган битим учинчи шахс томонидан бажарилмаганлиги учун воситачи комитент олдида жавобгар бўлмаслиги иккита ҳолатда мавжуд бўлади.

Биринчидан, воситачи ушбу шахсни танлашда зарур эҳтиёткорлик қилмаган бўлса. Масалан, воситачининг тугатиш ёки банкротлик босқичида бўлган тадбиркорлик субъекти билан шартномавий муносабатга киришиши ҳолатини кўрсатиш мумкин.

Иккинчидан, битимнинг бажарилишига кафолат берган (делькредере) ҳолларининг мавжуд бўлиши, яъни воситачи битимни ижро этилиши учун кафолат бериши ҳолларини кўрсатиш мумкин.

Қонун чиқарувчи томонидан назарда тутилган ҳолатлар мутлоқ характерга эга. Яъни, воситачини ушбу модда асосида масалан, учинчи шахслар томонидан битимни бажарилмаслигидан комитентнинг манфаатларини ҳимоялаш чораларини таъминламаганлик учун жавобгарликка тортиб бўлмайди. Бироқ, бундай ҳаракатсизлик ўз зиммасига олган мажбуриятларни лозим даражада бажармаганлик учун зарарларни қоплаш мажбуриятини келтириб чиқариши мумкин.

ФКнинг 434-моддасида, воситачи учинчи шахс билан тузган битимни учинчи шахс бажармаган тақдирда, воситачи бу ҳақда дарҳол комитентга хабар бериши, зарур далил-исботларни тўплаши ва таъминлаши, шунингдек комитентнинг талабига кўра бундай битим юзасидан хуқуқларни талабларни бошқа шахсга ўтказиш тўғрисидаги қоидаларга риоя қилган ҳолда унга топшириши шартлиги кўрсатилади. Ўзининг айбининг йўқлигини исботлаш мажбуриятни бузилишига йўл қўйган тараф зиммасига юқланади. Бу ерда қонунчилик томонидан шартнома шартлари бажарилмаган ҳолларда жавобгарликнинг мавжуд бўлишини белгилайди ва муайян маънода комитентнинг хуқуқларини ҳимоялаш позициясида тургандек кўринади. Бироқ, аслида ушбу чоранинг белгиланиши комитентда қонунчиликда назарда тутилган асосларда учинчи шахсга таъсир кўрсатиш имкониятига эга бўлишини таъминлайди. Асосийси, шартнома шартларини бажарилмаслигида воситачининг масъулиятсизликка йўл қўймаслиги, тегишли эҳтиёткорлик чораларини кўриб ҳаракат қилишига ундайди.

Воситачига комитент томонидан мажбуриятларни бажариши учун муайян кафолатлар ҳам назарда тутилган. Хусусан, ФКнинг 838 - моддасига асосан, воситачи ФКнинг 290-моддасига мувофиқ ўз қўлида бўлган, комитентга ёки комитент кўрсатган шахсга топширилиши керак бўлган ашёларни воситачилик шартномаси бўйича ўз талабларини таъминлаш учун ушлаб туришга ҳақли. Кўрсатиб ўтилган ҳуқуқлар воситачида бўлган комитентнинг барча мулкларига тааллуқли. Бу мулклар комитент томонидан учинчи шахс учун топширилиши лозим бўлган ёки учинчи шахсдан комитент учун топширилган мулклар бўлиши мумкин. Мазкур муносабатларни тартибга солиш ФКнинг 290 ва 291-моддаларига мувофиқ амалга оширилади. Бу борадаги махсус нормада (ФКнинг 838-моддаси) комитент ночор (банкрот) деб эълон қилинган тақдирда воситачининг мазкур ҳуқуқи бекор қилинади, унинг ўзи ушлаб турган ашёлар қиймати доирасида комитентга қўядиган талаблари ФКнинг 291-моддасига мувофиқ гаров билан таъминланган талаблар қаторида қаноатлантирилиши ҳақидаги қоида белгилайди.

Бу борадаги яна бир кафолат ФКнинг 839 - моддасида белгиланган. Унга кўра, воситачи ФКнинг 343-моддасига мувофиқ воситачилик шартномаси бўйича ўзига тегишли бўлган суммаларни комитент ҳисобидан ўзига тушган ҳамма суммалардан ушлаб қолишга ҳақли. Бироқ, комитентнинг ўз талабларини қондириш навбати бўйича гаров сақловчилар олдида имтиёздан фойдаланадиган кредиторлари бу талабларни воситачи ушлаб қолган суммалардан қаноатлантириш ҳуқуқидан маҳрум этилмайди.

С.В.Скороходовнинг фикрича, комитентнинг кўрсатмаларидан четга чиқишлик воситачи учун жавобгарликни келтириб чиқаради. Россия Федерацияси Гражданлик кодексининг 995-моддаси 2,3-қисмида комитентнинг кўрсатмаларидан унинг розилигисиз четга чиққанлик учун жавобгарлик белгиланган. Жавобгарлик эса, воситачиликнинг турига қараб яъни, сотиш ёки харид қилишликка қараб ўзгаради [10, Б.134]. Ҳақиқатан ҳам, Россия Федерацияси Гражданлик кодексининг 995-моддаси комитентнинг кўрсатмаларидан четга чиқишлик ҳақида қоида белгиланган. яъни, мол-мулкни комитент билан келишилган нархдан арзон сотган воситачи мол-мулкни келишилган нархда сотиш имконига эга бўлмаганлигини ва арзон нархда сотиш натижасида яна ҳам кўпроқ зарарнинг олди олинганлигини исбот қилиб бермаса, орадаги фаркни комитентга тўлаши шарт. Шунингдек, агар воситачи мол-мулкни комитент билан келишилгандан юқорироқ нархда сотиб олган бўлса, бундай харидни қабул қилишни истамаган комитент воситачидан учинчи шахс билан битим тузилганлиги ҳақида билдириш олганидан кейин оқилона муддатда бу ҳақда воситачига маълум қилиши шарт. Акс ҳолда харид комитент томонидан қабул қилинган деб ҳисобланади.

Комитентнинг кўрсатмаларидан четга чиқишлик ўзининг ҳуқуқий табиатига кўра жавобгарлик тури ҳисобланмайди. Воситачи комитентнинг битим тузиш ҳақидаги топшириқларини бажармаганлик учун жавобгар ҳисобланади.

Тарихга назар ташлайдиган бўлсак, Собиқ иттифоқ давридаги Гражданлик кодексида воситачининг учинчи шахс билан тузган битимини бажармаганлиги учун жавобгарликни белгиловчи норма мавжуд бўлмаган. Бироқ, воситачининг зиммасига битимни ижро этиш мажбурияти юкланган эди.

Айрим муаллифлар томонидан учинчи шахс томонидан битимни ижро этилмаслиги деганда фақатгина ҳуқуққа хилоф равишда ижро этилмасликни тушуниш лозим. Агар учинчи шахс ўз мажбуриятларини ҳуқуққа мос равишда ижро этмаса, воситачининг жавобгарлиги вужудга келмайди, деб ҳисоблайди [11].

Юқоридаги фикрларга қўшилиш қийин, албатта. Чунки, воситачи ўз мажбуриятларини бажармаганлиги учун учинчи шахс ҳам ўз мажбуриятларини бажармасликка ҳаракат қилиши мумкин. Бунда табиий равишда воситачининг жавобгарлик ҳолати юзага келади. Учинчи шахс эса, шартнома шартларини бузмасдан балки, воситачининг ҳаракатларига мутаносиб равишда ўз мажбуриятларини ижро этмаётганлигини кўриш мумкин.

Шу ўринда табиий бир савол туғилади. Учинчи шахс билан тузилган битим бўйича воситачининг ўз мажбуриятларини бажармаганлиги учун жавобгарлик бўйича қилинган ҳаражатлар кимнинг зиммасида бўлади? Воситачилик шартномаси конструкциясида шартноманинг комитент ҳисобидан тузилиши назарда тутилади. ФКнинг 840-моддасида комитентнинг мол-мулки йўқолганлиги, етишмаслиги ёки шикастланганлиги учун воситачининг жавобгарлиги белгиланган бўлсада, воситачининг битим бўйича ўз мажбуриятларини бажармаганлиги учун жавобгарлиги эътибордан четда қолиб кетган ва бу борада қонунчиликда бўшлиқ вужудга келган. Шу сабабли воситачилик шартномасининг тартибга солувчи 48-бобнинг 434-моддаси 7-қисм сифатида

қуйидаги нормани киритиш мақсадга мувофиқ: «Учинчи шахс билан тузилган битим бўйича воситачи ўз мажбуриятларини бажармаганлиги учун қилинган чиқим ва ҳаражатларни қоплашга мажбур».

Воситачи ва комитент ўртасидаги ҳуқуқий муносабат таҳлили шуни кўрсатадики, воситачи қуйидаги ҳолларда жавобгарлиги мавжуд бўлади:

- А) комитентнинг мол-мулки йўқолганлиги;
- Б) комитентнинг мол-мулки етишмаслиги;
- В) комитентнинг мол-мулки шикастланганлиги (ФКнинг 840-моддаси).

Собиқ Иттифок даврида тадбиркорлик фаолияти учун ҳеч қандай ҳуқуқий имконият, шарт-шароитлар мавжуд эмас эди. Чунки, бу даврда ишбилармонлик туйғулари қадрланмас эди. Бу даврда амалга оширилган тадқиқотларда эса, воситачи шартнома нарчасини йўқотганда ёки унга бирон бир тарзда шикаст етказилганда воситачининг айбидан қатъий назар жавобгарлик мавжуд бўлади [12, Б.11].

Айрим муаллифлар воситачи фақатгина ўзининг айби учун жавобгар бўлиши лозим. Шу сабабли йўқотилиши ёки шикастланиш барча чораларни кўрилишига қарамасдан содир бўлиши ва бунда унинг қасди ҳамда қўпол эҳтиётсизлиги мавжуд бўлмаса у жавобгарликдан озод этилиши лозим [13, Б. 185]. Бошқа муаллифлар эса, жавобгарлик шартларини воситачининг тадбиркор сифатида иштирок этаётганлигига қараб ажратиш (дифференциялаш) лозим деб ҳисоблайди [14, Б.569]. Бу фикрга тўлиқ қўшилиб бўлмайди. Чунки, воситачилик шартномаси ҳақ эвазига битим тузишни тақазо этади. Шу сабабли воситачилик орқали муайян даражада фойда олишни мақсад қилади. Бундан кўринадики, воситачилик шартномаси сўзсиз ҳақ эвазига тузилади ва воситачининг муайян даражада фойда олишини таъминлайди.

Юқоридаги фикрларга С.В.Скороходов бошқача нуқтаи назар билан ёндошишни таклиф этади. У ўз фикрига асос қилиб, воситачилик шартномаси бўйича жавобгарлик чегарасини аниқлашда омонат сақлаш ҳақидаги қоидаларга таяниш лозим деб ҳисоблайди [10, Б.152]. Унга мувофиқ, профессионал бўлмаган омонат сақловчи ўзига топширилган мол-мулкни йўқолганлиги ёки шикастланганлиги сабабли мажбуриятларни бузганлик учун жавобгарликнинг умумий асосларида (омонат сақловчи сақлаш учун қабул қилинган ашё йўқолганлиги, кам чиққанлиги ёки шикастланганлиги учун Фукаролик Кодексининг 333-моддасида назарда тутилган асосларга кўра жавобгар бўлади) профессионал омонат сақловчи эса, ашёнинг йўқолиши, кам чиқиши ёки шикастланиши:

енгиб бўлмас куч таъсири оқибатида;

ашёнинг уни сақлаш учун қабул қилиш чоғида омонат сақловчи билмаган ва билиши шарт бўлмаган яширин хоссалари туфайли;

сақланаётган ашёнинг йўқолганлиги, кам чиққанлиги ёки шикастланганлиги юк топширувчининг қасдан қилганлиги ёки қўпол эҳтиётсизлиги натижасида юз берганлигини исботламаса жавобгар бўлади.

Ҳуқуқни қўллаш амалиётида шартномаларни ҳақиқий эмас деб топиш ҳоллари ҳам учраб туради. Шу ўринда воситачилик шартномасини ҳақиқий эмас деб топишнинг ҳуқуқий оқибатларини ҳақида тўхталиб ўтиш ўринли бўлар эди. Воситачи учинчи шахслар билан боғлиқ муносабатларда ҳуқуқ ва мажбуриятлар соҳиби сифатида иштирок этади. Бинобарин, воситачилик шартномасини ҳақиқий эмас деб топиш, воситачилик шартномаси ижросини таъминлаш бўйича тузилган битимни ҳақиқий эмаслигига олиб келмаслиги лозим. Воситачилик шартномасини ҳақиқий эмас деб топиш тузилган битим бўйича ҳуқуқ ва мажбуриятлар ҳажмини, унинг мазмунига таъсир этмасдан воситачи ва комитент ўртасидаги муносабатларга даҳлдор бўлади. Шунингдек, битимда иштирок этувчи учинчи шахслар манфаатларига мос келади. Мазкур қоида ФКнинг 114-моддасидаги ҳақиқий бўлмаган битим унинг ҳақиқий эмаслиги билан боғлиқ бўлган оқибатлардан ташқари бошқа юридик оқибатларга олиб келмаслиги ҳақидаги қоидага ҳам мос келади.

Бу ўринда, бошқа бир ҳолатни ҳам назардан четда қолдирмаслик лозим. воситачилик шартномасини ҳақиқий эмас деб топилганда, воситачилик шартномаси ижросини таъминлаш бўйича тузилган битим кимлар учун амалда бўлади? Масала бир мунча оддий. Воситачилик шартномаси ҳақидаги нормаларнинг мукамаллиги бу муносабат иштирокчилари ўртасидаги муносабатларнинг ривожланишига, уларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини таъминлашда ёрдам беради. Демак, воситачилик шартномаси ҳақиқий эмас деб топилганда, воситачи билан тузилган битим комитент ҳисобидан эмас балки, ўз номидан тузилган деб топилади.

Амалдаги Фуқаролик кодексининг умумий қисмида битим тузиш, ижро қилиш, ўзгартириш ва бекор қилиш билан боғлиқ муносабатларни тартибга солувчи умумий конструктив қоидалар мужассамланган. Жумладан, воситачилик шартномасини ҳақиқий эмас деб топиш, воситачилик шартномаси ижросини таъминлаш бўйича тузилган битимни ўз кучида қолиши ФКнинг 128-моддасида мавжуд бўлган битимнинг бир қисми ҳақиқий саналмаслиги битимга ҳақиқий саналмаган қисм қўшилмаса ҳам у тузилган бўлар эди, деб тахмин қилиш мумкин бўлса, унинг бошқа қисмларининг ҳақиқий саналмаслигига сабаб бўлмаслиги ҳақидаги қоида қўллаш мақсадга мувофиқдир.

Воситалик шартномасини бузганлик учун фуқаролик ҳуқуқий жавобгарлик муаммоларини таҳлил этиш ва амалдаги қонун ҳужжатларини такомиллаштириш юзасидан қуйидаги хулосаларга келиш мумкин:

Биринчидан, амалдаги ФКга воситачилик шартномасининг тартибга солувчи 48-боби 434-моддасининг 7-қисми сифатида қуйидаги: «Учинчи шахс билан тузилган битим бўйича воситачи ўз мажбуриятларини бажармаганлиги учун қилинган чиким ва ҳаражатларни қоплашга мажбур», деган нормани киритиш лозим.

Иккинчидан, воситачилик шартномаси воситачилик топшириғига нафақат битим тузишни балки, учинчи шахс билан тузилган битимни ижро этишни назарда тутди. Шу сабабли ФКнинг 834-моддасига «Воситачи учинчи шахс билан тузган битимни бажармаганлиги ёки лозим даражада бажармаганлиги учун жавобгар бўлади. Воситачи томонидан учинчи шахслар билан тузган битимни бажармаганлиги муносабати билан қилинган ҳаражатлар воситачи ҳисобидан қопланади», деган нормани киритиш мақсадга мувофиқдир.

Учинчидан, воситачилик шартномаси ривожланган мамлакатлар ҳуқуқий тизимида тадбиркорлик муносабатларида кенг фойдаланиладиган шартнома сифатида характерланиб, халқаро ва ички савдо муносабатларида кенг қўлланилиб келинмоқда. Ҳозирги кунга қадар фуқаролик қонунчилигида воситачилик шартномасини қўллашда бир қатор муаммолар ўз ечимини топмаганлигидан далолат беради. Жумладан, воситачилик муносабатлари, воситачилик шартномаси предмети, объекти, мулк ҳуқуқининг вужудга келиши, воситачилик топшириғини бажариш вақти, битимнинг тузилган вақти, воситачилик шартномасини ҳақиқий эмас деб топиш оқибатлари, воситачиликнинг бозор муносабатлари тизимида тадбиркорлик фаолияти сифатида ўзига хос хусусиятлари каби масалалар ўзининг аниқ ҳуқуқий ечимини топмаган. Бу эса бозор иқтисодиёти шароитида воситачилик шартномасини такомиллаштириш ҳамда замонавий фуқаролик ҳуқуқининг бу борадаги қарашлари ва ёндашувларини ўзгартириш зарурияти юзага келатганлигидан далолат беради.

Юқоридаги ҳолатлар воситачилик муносабатларини цивилистика фани томонидан ҳар жиҳатдан ва атрофлича илмий тадқиқ этиш зарурати мавжудлигини англатади. Воситачилик шартномасини ҳар томонлама назарий ва амалий жиҳатдан ўрганиш ва воситачилик шартномасининг турлари тўғрисида илмий асосланган назарий хулосалар ишлаб чиқиш воситачилик муносабатларининг фуқаролик ҳуқуқий асосларини мустаҳкамлашга замин яратади.

Иқтибослар/Сноски/References

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасининг фуқаролик қонунчилигини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармойиши. 06.04.2019 й. // <https://lex.uz/docs/4272621>
2. Нарматов Н.С. Хизмат кўрсатиш соҳасида тадбиркорлик фаолиятини тартибга солиш муаммолари.-Тошкент: Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги АҚХМИ, 2009. - 89 б. (Normatov N.S. «Problems of business regulation in the service sector»).
3. Мўминов Т.А. Ҳақ эвазига хизмат кўрсатишнинг фуқаролик-ҳуқуқий муаммолари. Юрид. фан. номз. дис...Автореф. -2006. -3 б. (Muminov T.A. «Civil law issues of fee for service»)
4. Иоффе О. Ответственность по советскому гражданскому праву. -ЛГУ, 1955. -7-8 с. (Ioffe O. «Liability under Soviet Civil law»)
5. Гражданское право. Ч.1. 1993. -172-173 б.; Гражданское право. Особенная часть. Т.: ТГЮИ, 2009, -57 б. (Civil law. Part I. Civil law. Special part)
6. Брагинский М., Витрянский В. Договорное право. Общие положения. -М.: Статут, 1997. 699-770 с. (Braginsky.M and Vitransky.V «Contract law. General Provisions»)

7. Гражданское право. Особенная часть. -Т.: ТГЮИ, 2009.-56 с. (Civil law. Main Part.)
8. Анваров Н. Биржа битимлари. Магистрлик дисс. -Тошкент.: ТДЮИ, 2009. - 73 б. (Anvarov.N «Exchange operations. Master`s degree dissertation.»)
9. Қўлдошев Х. Биржа битимлари ҳуқуқий асосларини такомиллаштиришнинг назарий ва амалий томонлари. Т.: ТДЮИ, 2010. 122 б. (Kuldoshev X. «Theoretical and practical aspects of improving the legal framework of exchange transactions»)
10. Скороходов Сергей Викторович. Договор комиссии по законодательству РФ и практика его применения В предпринимательской деятельности [Электронный ресурс]: Дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 .-М.: РГБ. 2003. application in business»).
11. Егоров А.В. Ответственность комиссионера за неисполнение сделки третьим лицом. // Закон. 2001. №12. (Yegorov A.V. Law. «Liability of the commission agent for non-performance of the transaction by a third party»).
12. Красавчиков О.А., Якушев В.С. Договор комиссии по советскому гражданскому праву. Свердловск. 1957. (Krasavchikov O.V. and Yakushev V.S. «Soviet Civil law: Commission Agreement»).
13. Ландкоф, С.Н. Торговые сделки: теория и практика / С.Н. Ландкоф. – Харьков : Юридическое издательство НКО УССР, 1929. – 272 с. – Режим доступа: по подписке. – URL: <https://biblioclub.ru/index.php?page=book&id=236089> (дата обращения: 30.04.2021). – ISBN 978-5-4458-9378-3.
14. Гражданское право. Учебник. Част 2. Под ред. А.П.Сергеева, Ю.К.Толстого. (editors: Sergeev A.P. and Tolstov Yu.K. Textbook: Civil law. Part II).